

Kiss Endre*Kodolányi János Főiskola, ELTE*

Alvajárás és érvényesség

Arthur Koestler tudományfejlődés-modellje

1959-ben megjelent „Alvajárók” című monográfiájában Arthur Koestler kísérletet tesz arra, hogy megírja az újkori európai tudományosság érdemi egészének kritikai történetét.

Amű természetesen reflektál a hidegháború viszonyaira is, és átfogó attitűdváltozást kíván előidézni mind a természettudományok történetének, mind azok filozófiai értelmezésének felfogásában. A harmadik évezred első éveiből visszapillantva már az is világos, hogy a könyv erős ösztönzéseket adott a hatvanas-hetvenes évek nagy tudományfilozófiai vitáinak, amelyek egyik legfontosabb vonatkozási területe éppen a tudománytörténet, a tudományos „forradalmak” értelmezése volt.

Koestler egyike az elsőknek, akik szembesülnek tudománytörténet és tudományfilozófia adott esetekben rendkívül kényes viszonyrendszerével. A mindenkori érvényben lévő tudományfilozófiai általánosítások régebbi kutatásokra támaszkodtak, kerestülmentek egy sor társadalmi felismerésen és ellenálláson, politikai és ideológiai küzdelmen és már csak ezért is sajátosan ideologikus státusban jelennek meg a mindenkori jelen előtt (analóg fenomén, hogy bizonyos politikai gondolkodás máig sérelmezi a felvilágosodás vagy a liberalizmus előretörését, miközben ugyanez az ideologikus kiterjesztés az ellentétes irányban is működik). Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a tudománytörténeti kutatások gyakorlatilag tetszés szerinti mélységben folytathatók, mindig új és új források, illetve dokumentumok bevonásával, képet alkothatunk magunknak arról, milyen nagy a kísértés arra, hogy egy-egy valóban új tudománytörténeti felfedezés radikálisan értelmezze át a lassan kiüresedő tudományfilozófiai elméleti íveket és felfogásokat.

Arthur Koestler esetében mindezek az elemek erőteljesen jelennek meg. Kiterjeszti a tudománytörténeti kutatás területeit, annak eszköztárát és szemléletét is úttörő módon gazdagítja, miközben már maga akarja levonni annak tudományfilozófiai következményeit is. Ebből a szempontból mind saját személye, mind az „Alvajárók” többszörösen és komplexen is maradandó ideáltipikus példa. Talán nem túlzás éppen a huszadik század tragikus alaptermészetének összefüggésében e műben is tragikus elemeket felfedeznünk, Koestler a tudomány magasröptű mitológiájának lerombolásában éli ki azt a valódi tudományos heroizmust, ami rá fiatal korában, már a századelő kulturális környezetének diktátumaként is meghatározó hatást gyakorolt. Tudományról való gondolkodásában mindhárom említett elem jelen van: az önálló kutatás, a szemlélet kitágítása és az átértékelő szenvedély. E három elem nemcsak módszerében, de végkicsengésében is eltér egymástól, ez azonban csak annál izgalmasabb dokumentummá teszi az „Alvajárók”-at. Mindez, legalábbis irányában, igazolni látszik Koestler saját téziséit a „tudományos ötletek természetes kiválogatódásá”-ról, miközben a felvilágosodás és a valódi tudományos (vagy akár politikai) forradalmak történelmére is jellemző, hogy sokszor azok rombolják le vagy vonják vissza, akik kitalálják, illetve elkezdik azokat.

Koestler szellemi és sokáig politikai értelemben is példátlanul intenzíven van jelen a huszadik század történelmében. Akcióiban teljességre tör, az első, a legjobb, a történelmileg legrelevánsabb akar lenni a századra zúduló legfontosabb kihívások megfogalmazásában és

megválaszolásában. A századeleji közép-európai értelmiségi attitűdök alapvonása az, amit a megváltozott későbbi korszakban olyan homogén egyértelműséggel akar megvalósítani. Egyszerre felfedező és kalandor és sok esetben önmaga sem tudná elválasztani egymástól a két attitűdöt. Olyan felfedező kalandor, aki azt szeretné, hogy jó irányba határozza meg a világ sorsát, heroikus felfedező, aki rövid távon végérvényes megoldásokat keres. Az 1959-es „Alvajárók” a tudománytörténet filozófiai, sőt politikai igényű átértelmezésének kísérlete, mely egyszerre artikulálja a heorikus felvilágosodás, illetve a heroikus felvilágosodásból való kiábrándulás magatartásait. A mű *Hermann Broch* nagy regényének címét veszi át, nem lényegtelen kérdéseket téve föl ezzel. Broch nagy regény-trilógiája ekkor már megjelenik a második világháború utáni korszakban is, miközben Broch a szélesebb nyilvánosság előtt 1959-ben még majdnem teljesen ismeretlennek mondható, de az teljesen kizárt-nak vehető, hogy Koestler ne ismerte volna a Broch-jelenséget.

Tudománytörténeti vizsgálatai számos általánosításra sarkallják Koestlert, amelyekből ha nem is mindig kifejtett formában, de egy tudományfejlődési modell körvonalai is kirajzolódnak. Ebben nincs hirtelen átmenet, azaz a szó szorosabb értelmében nincs tudományos forradalom, a tudomány ezer apró és gyakran egyenként is kétértelműnek tűnő lépésben fejlődik. (1) Nyilvánvaló, hogy a lehetséges feszültség a tudományfejlődés általánosított ívei és vonulatai, illetve a – gyakran Koestlernél is egészen mikroszintű – tudománytörténeti felfedezések között már ebben a tézisben is megfogalmazódik. E tudományfejlődési modell eleve immanens része a valódi megismerést végző tudós attitűdjének, nem tisztán racionális, mélyen a tudattalanban és egyben a társadalomban gyökerzően komplex jellegű, a tudós ennek szellemében nem mindig tudja, mit csinál. Ez nyitja ki a kaput a középpontban álló „Alvajárás” egész problémakörének irányában. Része e modellnek a hivatalos tudományosság általában elutasítónak tekintett álláspontja is (2), e problémakör szociológiai és társadalomontológiai dimenziója azonban sok szempontból érthető és menthető okokból megmarad kifejtetlennek.

Talán nem túlzás éppen a huszadik század tragikus alaptermeszetének összefüggésében e műben is tragikus elemeket felfedeznünk, Koestler a tudomány magasröptű mitológiájának lerombolásában éli ki azt a valódi tudományos heroizmust, amely rá fiatal korában, már a századelső kulturális környezetének diktátumaként is meghatározó hatást gyakorolt.

További érdekes összetevője e modellnek Koestler *Zalai Bélára* (és Zalai erős magyar kisugárzására) emlékeztető „rendszerelő”, korai strukturalista gondolkodása, az egyes tudományok rendszerként való felfogása és az arra való érzékenység, hogy képes ugyanaz a probléma az egyik rendszerből a másikba átvándorolni, mit jelent az, amikor egy tudós kiveszi a problémát addigi eredetinek számító környezetéből és áthelyezi azt egy másik tudományba. (3) Ez a művelet – egy probléma kiragadása hagyományos és megkövesedett összefüggéséből és beillesztése egy új fogalmi rendszerbe – a teremtő gondolkodás egyik legfontosabb mozzanatának tűnik. Egy ilyen típusú analitikus leírás egyben a kisebb átfogású tudománytörténeti stációk kérdése is. Innen, ebből a különleges perspektívából nézve, *Hume* kauzalitás-felfogása például vizsgálatként is értelmezhető egy korábbi kozmológiai diskusszió fázisába: *Kepler* a maga részéről például nem látja igazolhatónak az árapály kauzalitását.

Az „Alvajárók” egyben sajátos értelmiség-tipológia is, az akkori Koestler személyiségének legmélyebb gravitációs irányaitól motiváltan. Ez a tipológia részben intencionált, részben nem, a benne alkalmazott szempontrendszer sem teljesen egységes, s mint ezt elsősorban az alvajárás mozzanatának kidolgozásakor látni fogjuk, az egyes típusok feldolgozottságának szintje sem kiegyensúlyozott. Mindenesetre a mű ezen vonása értékes hozzájárulás az értelmiség-történet és a történeti szociológiai diszciplínáikhoz.

A tudományfejlődési modell szerves és egyre önállósuló része Koestlernél a felfedezés lélektana, olyan perspektivikus gazdagsággal, ami az alvajárás széles tematikáját majdhogynem kivezeti a lélektan területéről és önállósítja. Az individuális motiváció mellett része e lélektani komplexumnak a tudattalan koestleri felfogása. Szemben Freuddal (és e szembeállításnak megvan a maga mélyebb értelme) a kutató tudattalanját a „világ harmóniá”-ja nyugózi le (4), ez a fő kollektív megszállottsága és gyökeres rögeszméje, racionalitását sajátosan alvajáró miszticizmus egészíti ki, tudományos eredményeit elsősorban a harmónia és egységvágy elvárásai vezetik, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a világ mélyebb működésébe betekintő kutató a legnagyobb folyamatokat a fennálló összefüggések állandó veszélyeztetésének perspektívájában látja. (5) Kettős gondolkodás ez, a miszticizmus kényszerével és bizonyos értelemben követelményével is, miközben ebben a pszichológiában a tudattalan sajátos önálló mozgásterrel rendelkezik, ami szerves része Koestler alvajárás-konceptiójának. Része az alvajárásnak azonban a „tacit knowledge” következő módon jellemzett felfogása is: „A lakatos, aki komplikált zárat nyit fel egy meghajlított drótdarabbal, nem logikus eszét és tárgyi ismereteit alkalmazza a műveletnél, hanem számtalan korábbi tapasztalat tudattalan üledékét, s ebből olyan bölcsességet, készséget nyer, amivel tudatosan nem rendelkezett.” (6) A megismerés „működésé”-ben tudattalan visszacsatolások lépnek fel, az átfogó szemlélet időszakos pislákolása, nyomai egy tacit knowledge munkálásának. Polányi Mihály e kategóriájának feltűnése Koestler diskurzusában nem véletlen. (7) Már most előlegezzük Koestler pozitív eltérését Polányitól, nála a tacit knowledge szférája, azaz az „alvajárás” teljes köre nem válik az igazságkritérium alapjává, megmarad a valóságos megismerési folyamat egyre mélyülő rekonstrukciója alapjának.

A felfedezés e szélesen értelmezett pszichológiájához (de például a tudományelmélet vagy tudománytörténet tartalmai közé is) tartozik az interakcionista, a szocializációs vagy egyenesen szociológiai, interkulturális szempontok releváns figyelembevétele is, ezek komplex összegeződése komoly hipotézis megalapozását teszi lehetővé. Tycho és Kepler kapcsolatáról írja Koestler: „Mindenben egymás ellentétei voltak, csak indulatos, féltékeny természetük volt közös (...) Az ellentétek csak a felszint érintették, mindkettő a saját célja érdekében akarta felhasználni a másikat, a valóságban azonban mindketten tudták az alvajárók biztonságával: arra születtek, hogy kiegészítsék egymást, s hogy soruk sodrása hajtotta őket egymás felé (...) Mint az alvajárók, kart karba öltve kóboroltak az úr beláthatatlan mélységeiben, a nappali létben pedig (...) a legrosszabbat hozták ki egymás jelleméből.” (8) Az alvajárás, úgy is mint sajátos pszichológiai mozzanatok halmaza, kreatív, alkotó innovatív magatartások laza, egymásba sokszorosán átmenő együttese. Egyik érdekes formája éppen az, hogy a magatartás nem mindig követi a tudományos megismerés igaz-hamis-logikáját („miután felismerte a helyes felismerést, úgy beszél a helytelenről, mintha az igaz lenne”), valamiért teszi ezt a kutató, ami korántsem biztos, hogy tudatos benne, megengedte magának, hogy megfélekedzen erről az „apróság”-ról, megengedte magának, hogy a helytelen felismerést ne törölje ki sem az emlékezetéből, sem pedig a gondolatmenetéből (!), valamilyen (és végtelen sok ilyen van és lehet) alkotáslélektani vagy alkotásgazdasági szempontból éppen erre volt szüksége. Az alvajárás modellje a pszichológiai szempont alá sorolandó, mert végső soron az alvajárás-konceptió pszichológiai koncepció, jóllehet maga az alvajárás egy sor nem-pszichológiai tény is maga alá sorol, éber és tudatos tudományos magatartás a mindenkori korszak tudományelméleti fogalmi alapján, tudattalan döntés a koncepció mellett, s amikor (látszólag) rosszul dönt, valójában akkor is jól dönt.

Koestler mélyreható és horizontálisan is rendkívül kiterjedt alvajárás-értelmezése a leegyszerűsítések veszélye nélkül is meglepő rendbe sorolható. Ez egymás irányába mutató lépések sorozata, ebben rajzolható ki az immár ideáltipikussá rekonstruált alvajárás. Az éber és tudatosan racionális magatartás keretei között mozgó tudós dilemma elé ke-

rül, e dilemmák klasszikus határhelyzetek, amelyekben nem igazítanak el az addigi elméletek és az azoknak megfelelő leírások. A tudós döntést hoz, amelyben személyisége és pszichéje összes elemét mobilizálja (mint látni fogjuk, ez gyakorlatilag a tudattalan „tacit” mobilizálásával egyenlő). Ez a döntés problematikus vagy egyenesen hibásnak is tűnik, nem egyszer a tudás maga is a legnagyobb mértékben bizonytalan annak igazságában. Mindezek után kiderül (mérésekkel, más tudósok közreműködésével stb.), hogy ez a döntés közvetlenül vagy áttételesen maga volt a helyes ítélet. Az alvajárás sok konkrét esetben a látszólagosan rossz és a valószínűleg jó döntés közötti szakadékon megy keresztül, miközben a rossz is vezethet a jó felé, a hamis is út lehet az igaz felé. Az alvajárás értelmiség-tipológiához is elvezet, amely vázlatos két szempontból is: egyrészt a lélektani tartalmak és összetevők viszonylag egyenetlen kidolgozása miatt, másrészt az egyes nagy protagonisták életművének és személyiségének feltűnően aránytalanul elmélyült kidolgozása miatt. (9)

Az alvajárás a tudattalannak a kutatás logikájába való bevonása. Ennek felismerése és kiterjedt kidolgozása Koestler nagy érdeme. Az ő kísérlete is világosan megmutatja azonban, hogy a jelenség csak egy részletes, okadatolt kutatás elméleti összefoglalásában található meg a maga legitim szisztematikus helyét, nem lehet általános elmélet alapja, különösen olyané nem, amelyik közvetlen vagy közvetett formában igazságelméleti konzekvenciákat vonna maga után.

Az alvajárás, mint arra még utalni fogunk, szorosan érintkezik az intuíció hagyományos fogalomkörével, mégis a megformálás- és tudatosságelőtti alakzatok megragadási kísérleteként érdemel aktuálisabb figyelmet. Egzakt lényege – ami alkotáslélektanilag bizonyosan igaz, és már sokan, közöttük *Goethe* is, egyértelműen megfogalmazták – az, hogy a tudattalant is az alkotás szolgálatába állíthatjuk ki: mennyire képes erre, ki mennyire képes bevonni a megismerésbe a maga tudattalanját.

Ez az alvajárás kompatibilis Koestler fiatalkori heroikus felvilágosodás-konceptiójával, az alvajárás segít a megismeréshez szükséges (néhol rendkívüli) bátorság felmutatásához (10), ez a bátorság nem egy esetben az alvajáró bátorsága, de természetesen sohasem csak az. Amikor Koestler egy helyen azt mondja, hogy Kepler „öntörvényű és kacskaringós gondolkodása (...) egyszerre steril és szutykos” (11) a tudományos eredményhez vezető út özszesz, alvajáró részletének feldolgozása és összegezése után mond ítéletet.

Az alvajárás funkciójának kijelölése egyszerre tudománylogikai és pszichológiai, helyesebben pszichológiaiává váló tudománylogikai funkció. Tudománylogikai, sőt tudásszociológiai funkció például „a téveszmék óriáskerekének rendbehozása” (12) azaz a valóság megismerését megközelíthetlenné tevő lélektani vitaakadályok eltakarítása, miközben adott esetekben a belső kételkedés elnyomásának képességét is biztosítja. (13) A látszatok, a megismerés akadályai rendszerekben vannak, az alvajáró úgy lépi át a látszatok falát, hogy talán észre sem veszi, hogy kreatív és heurisztikus. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy igénybe lehet venni az irracionális elképzelésekből származó pszichológiai energiákat. (14) Az alvajárás lehánthatja a tudattalanban elfojtott tekintélytisztelést, mintegy mágikusan transzformálja a pszichét. Kepler lelki „vérzékenysége” (15) saját fekélyeiből fakaszt értéket. Bizonyos tudományos eredmények és hipotézisek esztétikai hatása, nem ritkán azok szimmetriája is része lehet az alvajárásnak, az esztétikailag releváns mozzanatok is hatnak az emberi tudattalanra.

Az alvajárás egész problémaköre szorosan érinti Polányi Mihály „tacit knowledge”-konceptióját, a kettő között fennálló lényeges eltérésre az előzőekben már utaltunk. Figyelmet érdemel továbbá, hogy az alvajárás mint genuin tudásszociológiai koncepció annak a *Mannheim-Lukács*-i létezhőköttségi tudásszociológiának a kiterjesztését jelenti, amellyel mind Koestlernek, mind Polányinak meg kellett vívnia a maga harcát.

A társadalom megváltoztatásának elmaradása a tudománytörténet megváltoztatásának reakcióját hívja életre Koestlerben. Történetfilozófiai víziójának több rétege van. Az el-

ső nem személyes víziója a történelemről, de a tudománnyal is erősen kapcsolatos erőteljes átértékelési törekvés, az egyház és a tudomány viszonya és ezen keresztül az egész tudománytörténet, avagy a természettudományos fejlődés politizálódásának alapkérdései. Tézise, hogy a *Kopernikustól Galileiig* vezető tudományos úton nem volt igazi érdeklentét vallás és tudomány között, ezek érdemileg értelmezési kérdések voltak (amelyek vetületeiben egyik félnek sem voltak eleve jó és eleve rossz feltevései).

Galilei volt az, aki e viszony eltorzulását kiprovokálta. E történelem-értelmezés része a tudományos diskurzusnak, de természetesen értelmezhető Koestler pályájának belső logikájából nézve is. Ez a történelem-értelmezés erőteljes módosulása, ha éppen nem egyenesen visszavétele a fiatalkor heroikus felvilágosodásának, kultúrheroikus ideálrendszerének, amely mélyen gyökerezett Koestler korának kultúrájában (s amikor a felvilágosító heroizmus világnézetének visszavételéről beszélünk, nem is gondolunk aktuálisan Koestler kommunista korszakára, jóllehet ez a történelem- és tudományszemlélet annak is erőteljes visszavétele). E történelem-értelmezés mindenképpen tartalmazza az 1959-es Koestler történetfilozófiai pesszimizmusát, amely a tudomány és egyház viszonya megromlásának kor- és kultúrkritikai dimenziót adott. Koestler ezt a diagnózist is hihetetlen energiáival és az azonnali teljes változás, legalábbis átértékelés igényével kívánja megvalósítani, itt is valószínűleg akarja váltani az intellektuális heroizmus és a heroikus intellektualizmus parancsát, nemcsak az intellektuális heroizmus felemelkedésének összefüggésében, hanem e diadalút vélt vagy valószínű negatív következményeinek felszámolásában is.

Az intellektuális heroizmus, illetve Koestlernél érzékelt „visszavevő”, kétes következményei helyenként kettős értékrendszert léptetnek életbe magának az alvajárásnak a megítélésében is. Miközben az alvajárás kreatív és kiterjesztő, esetenként lehet mánia és merevség is, maga a nagy alkotó sem lehet mindig mentes az alvajárás negatív, esetleg még patológikus értelmezésének veszélyétől. A heroikus intellektualitás és a heroikus nembeli-emancipatív felvilágosodás nem mindig elég erős ahhoz, hogy eloszlassa a magában Koestlerben az alvajárással szemben felgyűlő ellenérzéseket. Az emberiséget előrevivő nagy egyének (az „előrevivő” jelző gyakorta szerepel a magyar századforduló és a századelő releváns kulturális publicisztikájában) az emberiség legfontosabb tevékenységének erejét és hatósugarát százsorosára, ezerszeresére emelték, tekint vissza Koestler. A fiatalkori romantikus színezetű, de valójában egyáltalán nem romantikus kultúrheroizmus megőrzött hagyománya mondatja ezt vele, miközben ugyanezek az előrevivő egyének mint „mutáns gének” jelennek meg, akik a döntő szerepet eljátsszák a nagy áttörések helyzetében. A „mutáns gén” kiemeli a nagy egyént, a nagy tudóst a történelemből, de érezteti az önmagában meglévő ambivalenciát is, van bennük valami elrettentő, valami illúzióromboló s mindazok a közelebről nehezen meghatározható tartalmak is működnek, amelyek az alvajárásnak – úgy is mint kiterjesztett tudásszociológiának – a tudományos gondolkodásba való bekapcsolásából következnek.

Az intellektuális heroizmus parancsát minden korszakban meg kell valósítani. Ez azt is jelenti, hogy azokban a korszakokban és azokban az összefüggésekben is, amelyek valamilyen értelemben apokaliptikusak – az 1945 utáni korszak jó példa – erre sokszor nincs hely és lehetőség. Az európai tudománytörténet koestleri átértékelésének egyik, alapvetően filozófiai mozzanatára jutunk ezen a ponton. Koestler fenntartja (sőt az alvajárás mozzanatával ki is tágtítja) a heroikus megismerés alapfelfogását, miközben tudomány és egyház jelenkori távolságát, – *Nietzsche* egy lényeglátó aforizmját idézően – „idegenség”-ét nemcsak elítéli, de azért voltaképpen egyértelműen a tudósokat teszi felelőssé. Ezzel mindenképpen erőteljesen visszavesz a heroikus felvilágosodás eredeti felfogásából, de közben egy nagy teoretikus hibát is elkövet, amely nélkül ez a visszavétel nem is lehetett volna lehetséges. A hiba a tudománytörténeti kutatás eredményeinek nagyobb összefüggésekben történő értelmezésével függ össze. Miközben ugyanis Koestler nagy erudícióval kutatja ki az egyház kozmológiai nézeteinek és attitűdjeinek nyitottságát, elfeledkezik a lo-

gikai érvényesség problémájáról, annak jól artikulált társadalmi formájában. Az egyház nyitott magatartása ugyanis önmagában semmiképpen sem azonos a teológiai doktrina érvényességének visszavonásával. Az érvényességi kritériumok és követelmények akkor is érvényben vannak, ha azt éppen nem akarja kikövetelni senki. Minden filozófiai és tudományos küzdelem, felfedezés ebben az összefüggésben értelmezendő.

A kétféle érvényesség (a teológiai és a tudományos) nemcsak logikájában, de tartalmában is különbözik. Az egyik érvényesség dönthet úgy, hogy vizsgálja a másik érvényességét alátámasztó jelenségeket és törvényeket, de ezt ebben az esetben is úgy teszi, hogy a másik érvényességét alátámasztó tények és bizonyítékok képviselői nem akarják saját érvényességüket elismertetni. Az érvényesség e társadalomontológiája – és ez teljesen elkerüli Koestler figyelmét – ugyanis abból adódik, hogy az érvényesség-igényét nem mindig jelenti be a „hatalom”, amely hosszú ideig együtt élhet az érvényességet sértő, ám azt teljesen nem megkérdőjelező valóságokkal és tudományos elméletekkel. Az a tény azonban, hogy az igényét nem akarja érvényesíteni (azaz érvényesség-igényét nem akarja érvényesíteni), nem azt jelenti, hogy (a hatalom) természete nem éppen abból állna, hogy bármikor érvényesíthet, és hitvallásra szólíthat fel. Az egyház magatartási fikciója látszólag felfüggeszti az érvényesség alapproblémáját, de ha valaki kierölteti annak felülvizsgálatát, ez a fikció nyomban el is olvad.

Az alvajárás a tudattalannak a kutatás logikájába való bevonása. Ennek felismerése és kiterjedt kidolgozása Koestler nagy érdeme. Az ő kísérlete is világosan megmutatja azonban, hogy a jelenség csak egy részletes, okadaltolt kutatás elméleti összefoglalásában található meg a maga legitím szisztematikus helyét, nem lehet általános elmélet alapja, különösen olyané nem, amelyik közvetlen vagy közvetett formában igazságelméleti konzekvenciákat vonna maga után.

lag felfüggeszti az érvényesség alapproblémáját, de ha valaki kierölteti annak felülvizsgálatát, ez a fikció nyomban el is olvad.

Az érvényesség kérdésének ilyen mérvű elhanyagolása visszamenőleg éles fényt vet Koestler tudományfelfogásának egy-egy kritikus pontjára.

Az érvényesség követelésének elmulasztása, nem-érvényesítése nemcsak a „hatalom” önkénye, nem politikai decizionizmus, de saját tudományelméleti háttere is van. Minden gondolatrendszer rendelkezik saját érvényességi kritériumokkal, s egyben érvényességi követelményekkel is. Két eltérő gondolatrendszernek, elméletnek, felfogásnak eltérő érvényességű következményei vannak. Ezek látenszen mindig léteznek, létükről nem feledkezhet el senki, azt nem a

mindenkori aktorok találják ki, ők legfeljebb csak nem emelnek igényt az érvényesség érvényesítésére. Meglepő és nehezen értelmezhető türelmetlenség jelenik meg Koestler érvelésében Galileivel szemben, aki mintegy „megérdemelte” saját perét. (16) Ugyancsak nem kelt jó benyomást, hogy Galilei kikerül az „alvajárók” közül is, illetve amennyiben vonatkozik rá az alvajárás, ez egészen más értelemben történik, mint mondjuk Kepler esetében. Ez azt jelenti, hogy neki nincs kutatói tudattalansága, amit beépítene a megismerésbe, ennek pedig nem lehet elégséges magyarázata az, hogy Galilei tudatos személyisége milyen, egy ilyen látens feltevés egészében visszavenné magát az alvajárás alapproblémáját.

Talán magára Koestlerre is igaz, hogy koncepciójának kidolgozása során nem látja saját lelki impulzusnyomatékát. Talán maga is „alvajáró”, aki bevonja saját tudattalanságát az aktuális probléma megoldásába, s e folyamatot természetesen ő sem képes teljesen ellenőrzése alá vonni.

Jegyzet

(1) Arthur Koestler (1996): Alvajárók. Budapest. 341–342.

(2) Uo. 572.

(3) Uo. 446.

- (4) Uo. 532
 (5) Koestler nem értelmezi az ebből a szempontból kimelekedő helyeken, hogy a matematika melyik oldalon áll, hiszen a matematika ebben a korszakban egyként támogatja a misztikus világmagyarázatok verifikálását és a racionális megközelítés diskurzivitását.
 (6) Uo. 445.
 (7) Ld. erről Tacit, Knowledge (1992): Knowledge as a Conception of Truth. On an Aspect of Michael Polanyi's Theory of Knowledge. In: *Polanyiana*, The Periodical of the Michael Polanyi Liberal Philosophical Association. 1–2., 2. 84–89.
 (8) Alvajárók, i.k. 400.
 (9) Uo. 444.
 (10) Uo. 682.
 (11) Uo. 444.
 (12) Uo. 443.
 (13) Uo. 638.
 (14) Uo. 348.
 (15) Uo. 312.
 (16) Uo. 656.

A Nemzeti Tankönyvkiadó könyveiből